



ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 8 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. Šerbo Rastoder, p. 19-35, March 2016

DOI Number: 10.9737/hist.2016118181

1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu? What Happened to the Outcomes of 1845 Temettuat, Revenue Census?

Doç. Dr. Ayla EFE

Eskişehir Anadolu Üniversitesi – Eskişehir

Öz: Bu yazı, 1845 sayımının akıbetini konu etmektedir. Yazının birbirine bağlı üç amacı vardır: Sayım sonuçlarının vergi iyileştirmelerinde kullanılıp kullanılmadığını, kullanıldıysa uygulama biçimini araştırmak, temettuatların tarihsel misyonunu ortaya çıkarmak ve temettuatların kaynak niteliğini saptamaktır. Yazının ana kaynağı Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Umumi'de 1845'den 1848'e dek bu sayıma dair alınan kararlardır. İlk bölümde Tanzimat yönetiminin vergi iyileştirme hedefi, ikinci bölümde iyileştirme çalışmalarının 1846, 1847 ve 1848 senelerindeki uygulama biçimleri, üçüncü bölümdeyse üç yıllık iyileştirme sürecinin bilançosu çıkarılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulardan bazıları şunlardır: Dönemin bürokratik çabalarına rağmen, sayım zamanında tamamlanamamıştır. İyileştirme programı yaklaşık üç yıl sürmüştür. İyileştirmeler genellikle tarh ve tahakkuka yöneliktir. Gelir esasına dayalı paylaşım devam etmiştir. Dağıtım usulü değişmemiştir. Bu nedenle gerçek bir gelir vergisi girişimi değildir. Sayım sonuçlarında hatalar bulunduğu, daha 1848 Temmuz'unda beyan edilmiştir.

Anahtar kelimeler: 1845 Temettuat Sayımı, Vergiy-i mahsusa, Gelir Vergisi, Vergi Yüğü

Abstract: This article examines the outcomes of the 1845 Ottoman revenue census. The paper has three interconnected goals: Whether or not the census results were used to improve taxation; if they were used to improve taxation how they were implemented; and the paper aims to emphasize the historical significance of temettuat or revenue censuses and assess their quality as primary source. Article relies on the decisions of Meclis-i Vâlâ (Legislative Council) and Meclis-i Umumi (General Council) from 1845 to 1848 in regard to census. The first part, covers the taxation improvement goal of Tanzimat rulers, while the second part focuses on the implementation of taxation reforms in the years 1846, 1847 and 1848 and at the third part gives the balance-sheet of these three reform years. The paper presents that despite all the bureaucratic efforts censuses could not be completed on time. The taxation reform program was implemented for three years and they generally focused on tax calculation and tax burden. Taxation based on income revenue continued. The distribution method did not change so the reform attempt was not a genuine income tax reform. As early as in 1848 the Ottoman government declared that there were some errors on the census.

Keywords: Ottoman Empire, Tax System, Temettuat Census, Special Tax, Property Tax, Tax Burden

Giriş

1845 temettuat sayımı, vergiy-i mahsusa'nın idari birimler ve haneler arasında daha adil bir dağılımını sağlamak üzere yapılmıştır. Bu bağlamda aynı amaçla yapılan sayımların üçüncüsüdür. İlk sayım, II. Mahmut'un son yılı içinde yapılan Gelibolu ve Hüdavendigâr sancaklarında uygulanan mal/mülk sayımıdır. İkinci sayım, muhassallıkla özdeşleşen 1840 sayımıdır. 1845'te sayımın yeniden gündeme gelmesi ise, Tensikat-ı mülkiye programıyla ilgilidir.¹ Bu program, ülkenin zenginleşmesi halkın refah seviyesinin artırılmasını

¹ İlk iki sayımın başarısızlığından sonra yeni bir sayım girişimleri Mart 1843'ten itibaren başlatılmıştır. Ancak toplumsal bir tepkiye neden olmamak için ertelemiştir. Bkz. Sait Öztürk, "Temettuat Tahrirleri" *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı, İstanbul 2000, s. 555.



History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Šerbo
Rastoder
March
2016

hedefleyen bir kalkınma vizyonudur. Dört önemli maddesi vardır. Birinci ve en önemli maddesi, vergi iyileştirmeleridir.²

Sayım takvimi, 9 Mayıs 1845’de dönemin mülkî, malî ve askerî yetkililerine sayım talimatnamesinin bildirilmesi ile başlamıştır. Bu talimatnameye göre, sayımın bir yıl içinde tamamlanması, Mart 1846’dan itibaren de yeni vergi düzenlemelerinin uygulamaya girmesi planlanmıştır.³ Ama ne var ki, sayım öncesi ve sayım sürecin de alınan tedbirlere rağmen, sayım bölgelerinin tümünün defterleri bir yıl içinde merkeze gönderilememiştir.⁴ Merkeze ulaşan defterlerin ise kontrol, kopyalama ve her kazaya ait toplam temettü ve vergilerini gösteren icmal pusulalarının hazırlanması uzun zaman almış, yoğun iş yükünü getirmiştir. Durum, Ceride Muhasebesinde fark edilince bir takım tedbirler alınmıştır.⁵ Fakat yine de tüm sayım bölgelerinin defteri planlanan takvim içinde tamamlanamamıştır.⁶

Literatürde, 1845 sayımı ile ilgili zengin bir birikim oluşmuştur.⁷ Ancak, bu çalışmaların geneli ne zengin verilerin güvenilirliklerini sorgular, ne sayım takviminin nasıl işlediğini takip eder, ne de 1845 sayımının planlanan tarihte tamamlanıp tamamlanmadığı ile ilgilenir.⁸

Bu yazı, tam da bu nokta da, 1845 sayım pratiğinin kendi dönemi içindeki kıymeti harbiyesinin peşine düşmüştür. Yazının birbirine bağlı üç amacı vardır. Öncelikli amaç, sayım sonuçlarının planlandığı gibi vergi iyileştirmelerinde kullanılıp kullanılmadığını araştırmak ve eğer kullanıldıysa uygulama biçimini ortaya çıkarmaktır. Buna bağlı diğer amaçlardan ilki temettuatların tarihsel misyonunu ortaya çıkarmaktır. İkincisi ise temettuatların kaynak niteliğine dair saptamalar da bulunmaktadır. Yazının temel argümanları Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Umumi’de 1845’den 1848’e dek bu sayıma dair alınan kararlardan elde edilmiştir.

² Tensikat-ı mülkiye programının ikinci ilkesi; yol ve nehirlerin ulaşımaya elverişli hale gelmesi ve halka kredi verilmesi gibi maddeleri kapsayan ma’muriyeti mülkiye konusudur. Taşra temsilcilerinin İstanbul’a daveti ve İmar Meclislerinin taşraya gönderilmesi bu amaçla uygulanmıştır. Üçüncü ilke, eğitimin yaygınlaşması ve sistemleştirilmesi çalışmalarını kapsar. Bu bağlamda meclis-i maarifi muvakkatın yanı sıra meclisi maarifi daiminin ve darülfünun kurulması gibi çalışmaları içerir. Dördüncü ilke ise, doğrudan mülki yapıda hedeflenen düzenlemelere yöneliktir. Özellikle de memurların görev ve yetkilerini tanımlayan yeni kanunların hazırlanması bu madde genelinde vurgulanan esas husus olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Mesail-i Mühimme (İ.Mes. Müh.), 78, 8 Kasım 1845/ 7 Za 1261.

³ BOA, İ.Mes.Müh., 58, 9 Mayıs 1845/ 2 Ca 1261.

⁴ BOA, İ.Mes.Müh., 65, 10 Temmuz 1845/ 4 B 1261.

⁵ BOA, Babiali Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemî (BEO AMKT) 27/35, 26 Ağustos 1845/ 21.Ş.1261.

⁶ BOA, İ.Mes.Müh., 102, 29 Mart 1846/ 1 R 1262.

⁷ Temettuatlarla ilgili ilk çalışma 1987 yılında Tevfik Güran tarafından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Kamil Kepeci (BOA, KK) tasnifindeki temettuat defterleri kullanılarak yapılmıştır. Ancak araştırmaların hız kazanmasında bir, 1987 yılında arşivin en zengin koleksiyonlardan olan ML VRD TMT koleksiyonunun kullanıma açılması, iki, Mübahat Kütükoğlu “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri,” *Bellekten*, C.59., S. 225,1995 s. 395-41; Tevfik Güran, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri,” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. H. İnalçık ve Ş. Pamuk DİE. Yay, Ankara, 2000, s.73-95; Sait Öztürk, agm. s.537-591; Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri” *OTAM*, S. 11 2000, s.769-82. Üç, temettuatların bireyi ve yerleşim yerini sosyoekonomik ve kantitatif olarak tanımlayan zengin verilerinin bölge ve aile tarihlerine duyulan ilgiyi desteklemesi etkili olmuştur. Bu nedenle dünden bugüne tarihçiler, iktisatçılar yeni yeni de coğrafyacılar için temettuatlar en gözde araştırma konularının başında gelir. Temettuatların kullanılarak hazırlanan çalışmalarının bir değerlendirilmesi için bkz. Sait Öztürk, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları” *TALİD*, C.1, S.2, 2003, s.287-304. Ayrıca coğrafya çalışmalarında temettuat defterlerinin önemi için bkz. Şevket Işık, “Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği” *Ege Coğrafya Dergisi*, S.10, 1999, s.239-280.

⁸ Literatürde bu konuda yalnızca Haydar Çoruh’un, sayımın 1846 yılına kadar yetiştirilebilen sonuçlarının nasıl uygulandığına dair bir çalışması vardır. Bkz. Haydar Çoruh, “Temettuat Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları” *Yeni Türkiye*, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, S.45, Mayıs-Haziran 2002, s.650-670.



JHS
20

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Yazı üç bölüm halinde düzenlenmiştir. İlk bölümde Tanzimat yönetiminin vergi iyileştirme hedefi ele alınmıştır. İkinci bölüm, iyileştirme çalışmalarının 1846, 1847 ve 1848 senelerindeki uygulama biçimine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde, üç yıllık iyileştirme sürecinin bir bilançosu çıkarılmıştır. Yazının sonuç kısmı, vergi kayıtlarının dolayısıyla da temetuatların dönün bürokratları ve bugünün araştırmacıları için taşıdığı değere ayrılmıştır.

I. Tanzimat Yönetiminin Vergi İyileştirme Politikaları

Tanzimat yönetimi, 19.yüzyılın ilk yarısındaki uygulamaların da olumsuz etkisiyle geleneksel mali sistemi değiştirerek hem eski gelir kaynaklarını yeniden düzenleme ve yeni gelir kaynakları oluşturma hem de bu gelirlerin büyük bir kısmını kontrol ederek modern devletin üstleneceği yeni fonksiyonlara göre harcama gayreti içinde olmuştur. Bu çerçevede vergilendirmede temel hedefleri; ödeme gücünü dikkate almayan geleneksel vergi sistemi yerine doğrudan geliri ve serveti vergilendiren, istisna ve muafiyetlere yer vermeyen herkesi ve her idari birimi vergi yükümlüsü haline getiren ve bu gelirleri etkin bir mali bürokrasi kanalıyla doğrudan devlet adına toplayan bir mali sistem oluşturmaktır.⁹ Bu doğrultuda 1845 öncesinde radikal diyebileceğimiz bir takım adımlar da atılmıştır:¹⁰

1) Vergilendirmede basitleştirme girişi: 1840'ta örfi vergiler kaldırılmış, yerine ancemaatin vergilendirme ikame dilmıştır. Böylece toplam sayısı yüze yakın olan örfi vergilendirmeden toplam bir değer üzerinden hesaplanan konsolide bir vergilendirmeye geçilmiş olur.

2) Verginin kaynağını değiştirme girişi: 1840 sayımı ile kişilerin gelir ve servetleri verginin konusu haline getirilerek vergi kaynağı değiştirilmek istenmiştir. Ama ne yazık ki bu girişim başarıya ulaştırılamamıştır.

3) Aracı kurumları ortadan kaldırma girişi: İltizamın kaldırılması: Bu girişim mali merkezileşme ve halkın şikâyetlerini engelleme amacıyla yapılmıştır. İltizamın yerine muhassıllık idaresi tesis edilmiştir. 1842'de muhassıllık idaresinin mali başarısızlığından ötürü yeniden iltizam sistemine dönülmüş olsa bile ancemaatin vergi hiçbir zaman iltizama verilmemiştir.

4) İmtiyazların kaldırılması vergi yükümlülüğünü genişletme girişi: Muafiyetler kaldırılmış herkes vergi yükümlüsü haline getirilmiştir. Ancak 1840 sayım defterleri incelendiğinde çeşitli muafiyet durumlarına rastlanacaktır.

5) Tahsilâtı düzenleme girişi: Bu yeni verginin tahsilâtı da ruz-ı hızır ve ruz-ı kasım olmak üzere yılda iki defa yapılmaya başlanmıştır. Ancak hasat zamanına dikkat edilmemesi tahsilat dönemiyle ilgili şikâyetlerin devam etmesine neden olmuştur.

Dolayısıyla hedeflenen mali sistem kısmi sonuçlar haricinde 1845 öncesinde kurulamamıştır. Bu nedenle 1845'te Tensikat-ı mülkiye programı çerçevesinde vergi iyileştirmeleri yeniden gündeme geldiğinde, temel parametreler 1845 öncesi ile aynı kalmıştır. Yani, 1845 sayımının misyonu, kendisinden önceki diğer iki sayım gibi, hanelerin ve idari

⁹ Tevfik Güran, "Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918" *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, Yay. Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, C.1, İstanbul 2006, s. 66.

¹⁰ Tanzimat'ın mali sistemi inşa çabaları ve bu süreçteki başarı/başarısızlıklar için bkz. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi*, Ankara 1999; Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, Dersaadet, 1889-1890, Yay. Haz. Mehmet Ali Ünal, Isparta,1996; Abdüllatif Şener; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990; Kaya Alp Yücel-Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrirden Kadastroya:1874 İstanbul Emlâk Tahriri ve Vergisi, Kadastro Tabir Olunur Tahriri Emlâk", *Tarih Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.9, Güz 2009, s.9-58; Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Dok. Tezi), Eskişehir 2002; Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları*, TTK yay, Ankara 1989.



JHS

21

History
Studies

Volume 8

Issue 1

A Tribute to

Prof. Dr.

Şerbo

Rastoder

March

2016

birimlerin gerçek ödeme gücünü ölçmek olarak belirlenmiştir. Ancak 1846'dan itibaren yürürlüğe girmesi planlanan vergi iyileştirmelerinin üç hedefi gerçekleştirmesi beklentisi de vardır. Bunlar:¹¹

- 1) Hazine gelirlerinin azalmaması,
- 2) Bakaya oranın düşürülmesi,
- 3) Halkın onayı ve rızasının alınmasıdır.

Tüm bu hedef ve beklentiler ise; önce mevcut vergilendirmenin bir durum tespitinin yapılmasını, sonra vergiy-i mahsusa'nın idari birimler ve hanelere yeniden tarh, tahakkuk ve tevzii işlemlerini Tanzimatçıların önüne getirmiştir. Bu doğrultuda da çalışmalar sayım süreciyle eş zamanlı başlatılmıştır. Zira Ceride Muhasebesinin yürüttüğü idari birimlerin vergi yükü ve temettuat miktarı mukayese çalışmaları, tamamıyla bu hedeflere yöneliktir. Fakat daha önce değinildiği gibi bu süreç uzun sürmüştür. Alınan tedbirlere rağmen 1846 Mart ayına yetiştirilememiştir.¹²

Peki, Tanzimat yönetimi bu durum karşısında nasıl bir tavır izlemiş olabilir? Yeni vergi düzenlemelerinden tamamıyla vaz mı geçmiştir? Yoksa bir başka bahara mı ertelemiştir. İşte yazının da amacını belirleyen bu soruların cevabı, devletin en üst düzey karar organlarında alınan kararlar bağlamında ikinci bölümde ele alınacaktır. Şüphesiz ulaşacağımız sonuçlar 1845 sayımın dolayısıyla da temettuatların dönemin bürokrasisinde ne anlam ifade ettiğini ortaya çıkaracaktır.

II. Sayım Sonuçlarının Değerlendirilme Süreci: Tarh ve Tahakkuk Çalışmaları

Elimizdeki veriler, Tanzimat yönetimin vergi iyileştirme politikalarından vazgeçmediğini fakat takvimi ve uygulama şeklini revize ettiğini gösteriyor.¹³ Şöyle ki; iyileştirme çalışmaları önce pilot proje olarak İzmit ve Gelibolu'da başlatılmıştır. Sayım sonuçlarının alınmasına paralel olarak da "tedrici" bir şekilde genişletilmiştir. 1846'dan 1848'in ikinci yarısına dek sürdürülen bu çalışmalar, Meclis-i Vâlâ ve taşranın ortaklaşa sorumluluğunda yürütülmüştür. Bu sürecin ayrıntıları aşağıda, ayrı ayrı incelenmiştir.

1846 Pilot Proje Uygulaması

İzmit ve Gelibolu'nun pilot bölge olarak seçilmesi, sancakların İstanbul'a yakınlığı ve sayım sonuçları ile ilgili prosedürün erken tamamlanması ile ilgilidir.¹⁴ Çalışmalar, Meclis-i

¹¹ BOA. İ. Mes. Müh., 106, 26 Mart 1846/ 28 Ra 1262.

¹² Mesela sürecin hızlandırılması için Ceride Muhasebesinin önerisi ile her sayım defterinin sonuna vergi ve temettuat toplamlarının sayım bölgelerinde yazılıp mühürlenmesi uygulaması başlatılmıştır. Bu şekilde hazırlanmış bir uygulama örneği için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye (C.ML), 15264, 19 Aralık 1846/29 Z 1262.

¹³ Arzu Tozdoğan(Terzi), bu konuda Meclis-i Vâlâ'nın Mart ayında yapılan iki toplantısına işaret eder. İlk toplantı 22 Mart 1846 tarihinde yapılmıştır. Bu toplantıda Ceride Muhasebesi tarafından yapılan muvazene (merkeze gelen defterlerin senelik vergi ve temettuat miktarları kıyaslaması) sonuçları dikkate alınarak halkın yüzde bir buçuktan yüzde elli beşe kadar değişen oranlarda vergi ödediğinin anlaşıldığını belirtir. İkinci toplantı 25 Mart 1846 da yapılmıştır. Bu toplantıda; bir, gelir-gider muvazene defterlerinde gösterilen tahsilat ve masrafların sene sonuna kadar tecrübe edilerek layıkıyla anlaşılması, iki, bu arada tahririn sonuçlandırılması varidatın tam olarak bileneşi için verginin 1846 senesinde de eski usul üzere toplanması, üç, görevlerini tamamlayan İmar Meclisleri üyelerinin geri çağırılması dört, pilot proje kararının alındığını belirtir. Arzu Tozdoğan, "Aydın Güzelhisarın Sosyal ve İktisadi Durumu 1844", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul 1992, s. 26-27.

¹⁴ Pilot uygulama sadece vergi iyileştirmelerini kapsamaz. Halka tarım ve ticaretlerini geliştirmek için kredi verilmesi, ticaretin gelişmesini sağlamak üzere yol köprü tamiri ve nehirlerin ulaşım elverişli hale gelmesi gibi düzenleyici ve teşvik edici pratikleri de içerir. Bu anlamda Tensikat-ı mülkiye programının ilk uygulama biçimidir.



JHS

22

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Šerbo
Rastoder
March
2016

Vâlâ, sancak meclisleri ve Tensikat-ı mülkiye nazırının koordinasyonunda yürütülmüştür.¹⁵ Pilot proje her ne kadar iki sancak genelinde uygulama esasını içerse de, iyileştirmelere önce İzmit'ten başlanmıştır. Ve üç aşamada gerçekleştirilen bir program uygulanmıştır:

1) *Vergi Tarifeleri Hazırlanması*; İzmit sancağına bağlı kazaların “temettuat, hane, aşar ve nüfus miktarları” ile sancağının “1845 yılı vergisi” kıyaslanarak bir çeşit vergi tarifeleri oluşturulmuştur. Ancak 1846 yılının Mart ayında hazırlanan bu tarifeler Meclis-i Vâlâ’ da kabul edilmemiştir.

2) *Vergi Oranı Çalışması*; Nisan-Mayıs aylarında Meclis-i Vâlâ’da yürütülen çalışmalarla yüzde 16,5 değerinde bir oran tespit edilmiştir. Önce bu oranın üzerinde vergi ödeyen kazalarda indirim, düşük ödeyenlerde zam yapılması yönünde bir karar alınmıştır. Ancak sonradan halkın memnun olmayacağı düşünülerek bu karardan da vazgeçilmiştir.

3) *Vergi Yükünde İndirim Kararı*; Tensikat-ı mülkiye nazırı, İzmit muhassılı ve İzmit ileri gelenlerinin katılımı ile yapılan bir toplantıda; İzmit halkının talep ettiği 300 keselik indirim konusunda mutabakat sağlanmıştır. Bu indirim, İzmit sancak meclisinde kazaların temettüleri gözetilerek 1846 yılının Haziran ayı içinde dağıtılmıştır.¹⁶

Gelibolu sancağındaki çalışmalar ise, 1846 senesinin Ağustos ayı için de iki aşamalı olarak yürütülmüştür:

1) *Vergi Oranı Çalışması*; Gelibolu’ da İzmit sancağında olduğu gibi vergi tarifesi için girişimler yapılmamıştır. Çalışmalara, Meclis-i Vâlâ’ da sabit bir vergi oranı belirlenmesi ile başlanmıştır. Ancak İzmit’te olduğu gibi sabit vergi oranının adil bir dağıtımı getirmeyeceği düşüncesi ile bu karardan vazgeçilmiştir.

2) *Vergi Yükünde İndirim Kararı*; Gelibolu sancağın toplam vergisinden 1845 temettuat sayım sonuçları gözetilerek 130 keselik indirim yapılması kararı alınmıştır. Planlanan indirim miktarı Gelibolu’ya bağlı kazaların temettuatları yüksek olanlara zam olarak yansıtılmıştır.¹⁷ Dolayısıyla hem İzmit ve hem de Gelibolu’da yeni vergi yükleri tahakkuk ettirilmiştir.

Vergi İyileştirme Çalışmalarında 1847 Senesi

1847 senesi, sayım sonuçlarının merkeze ulaşmasına paralel olarak iyileştirme çalışmalarının kapsamının genişletildiği bir yıl olur. Ancak hala sayım defteri merkeze ulaşmayan sancaklar vardır. Bu nedenle tedrici uygulama bu yıl içinde geçerli olur. İki aşamada yürütülen çalışmaların seyri şu şekilde gelişmiştir:

1) *Mevcut Vergilendirme Durumunun Tespiti Çalışmaları*: Bu amaçla Ocak-Şubat 1847 tarihlerinde Ceride Muhasebesinde sayım defteri merkeze ulaşan sancakların “1845 vergi yekûnunun” hem “nüfus mevcudu” ve hem de “temettuat miktarı” ile mukayesesi yapılır. Bu çalışma, mevcut vergilendirme düzeninin adaletsizliğinin ampirik olarak Tanzimat yönetiminin önüne getirir. Zira ulaşılan sonuçlara göre;

Ancak vergi iyileştirmeleri uygulamanın en önemli ayağıdır. Bkz. Ayla Efe, “ Tensikat-ı mülkiye: İzmit ve Gelibolu Uygulaması,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 21, 2009, s.121-134.

¹⁵ BOA, İ.Mes.Müh., 2377, 15 Şubat 1846/18 S 1262.

¹⁶ Söz konusu edilen 300 keselik indirim; sancağın toplam vergi yükünden 300 kese indirime gidildiği şekilde anlaşılmalıdır. Zira 300 keselik indirim vergi yükü hafif görülen kazalara (Akhisar, Gökböze, Kartal, Şile, Taşköprü Kımas, Akabat, Beşdivan Beykoz ve Şeyhler) zam olarak yansıtılırken, İzmit merkez kaza, Kandıra, Karasu, Hendek, Sarıçayır, İsaî, Dodurga, Taraklı Geyve, Yalakabad, Karamürsel kazalarının 1846 vergi yüküne indirim şeklinde uygulanmıştır. Ayrıntılar için bkz. Efe, a.g.m., s.134-136.

¹⁷ Gelibolu sancağında vergi yüküne indirim yapılan kazalar: İncecik, Gelibolu Meğri’dir. Vergi yüküne zam yapılan kazalar ise, Tekfurdağı, Şarköy, Malkara ve Firecik’tir. Ayrıntılar için bkz. Efe, a.g.m., s.138-140.



JHS
23

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

- Anadolu'da bazı sancakların vergi yükünün ağır olduğu,
- Anadolu'da bazı, Rumeli'de çoğu sancağın vergi yükünün düşük olduğu,
- Pek az sancağın da vergi yükünün makul olduğu anlaşılmıştır.

Ortaya çıkan bu tablo da, vergi iyileştirme programının dört farklı şekilde yürütmesine neden olmuştur. İşte Tanzimat yönetiminin “vergi iyileştirme programının yol haritası” diyebileceğimiz bu yöntemler şunlardır:

- Vergi yükü ağır olan sancaklara indirim yapılması,
- Vergi yükü düşük olan sancakların vergisine tahammülleri oranında zam yapılması,
- Toplam vergi yükü makul görünen sancakların vergi tevzinin kazalar nezdinde yeniden dağıtılması,
- Temettuat defterleri merkeze ulaşmayan sancakların vergi düzenlemelerinin ertelenmesi¹⁸

Çizilen bu yol haritasının hemen akabinde de, tarh çalışmaları başlatılmıştır. Aşağıdaki tablolarda sancakların vergi yüklerinin yeniden dağıtılmasına yönelik başlatılan bu çalışmaların ilk icmal hesaplamaları verilmiştir:

1- Toplam vergi yükünde indirim yapılması planlanan sancaklar:

Tablo 1: İndirim Kararı Alınan Sancaklar ve İndirim Miktarının Dağılımı (Kuruş)¹⁹

Sancak	Temettuat	Eski vergi	İndirim	Yeni vergi	Beher yüzde isabet eden			
					Eski	Yeni	İndirim oranı	
1	Ankara	16454466	5236760	3290880	1945880	31,5	11,5	20
2	Keteferi	6784388	2952932,5	1356860	1596072,5	43,5	23,5	20
3	Kastamonu	10877198	4054734	217344,5	1881294	37	17	20
4	Sinop	7451316	2123289,5	1490260	693029,5	29	9	20
5	Bolu	181722667	4753420	3634440	118980	26	6	20
6	Viranşehir	9589328	3133200	1917860	1215340	32,5	12,5	20
7	Amasya	14165763	3372452,5	2833140	539312,5	23,5	3,5	20
8	Biga	-----	2726345	1701150	1025195	80	30	50
	Toplam		28413134	10015104	18398030			

2- Toplam vergi yükünde zam yapılması planlanan sancaklar ve zam miktarının dağıtımı:

Tablo 2: Zam Kararı Alınan Sancaklar (Kuruş)²⁰

Sancak	Temettuat	Eski Vergi	Zam	Yeni Vergi	Beher Kişiyeye İsbet Eden
--------	-----------	------------	-----	------------	---------------------------

¹⁸ BOA. İ.Mes.Müh., 147, 30 Temmuz 1847/ 16 Ş 1263.

¹⁹ BOA. İ.Mes.Müh., 147, 30 Temmuz 1847/ 16 Ş 1263.

²⁰ BOA. İ.Mes.Müh., 147, 30 Temmuz 1847/ 16 Ş 1263.



						Eski	Zam	Yeni
1	Konya	33978455	4096561	660395	4756976	12	2	14
2	Hamid	37391305	4103966,5	382989	4486955	10	2	12
3	Teke	18766488	1487559,5	389080,5	1876690	7,5	2,5	10
4	Divriği	3335204	239924,5	93590	333520	7	3	10
5	Bilecik	29243877	3304542	204713	3509256	11	1	12
6	Vidin	37170453	4602696	972863	5575560	12	3	15
7	Tırnovi	24484994	2549520	878365	3427886	10	4	14
8	Niş	32328414	2264988	644567	2909556	7	2	9
9	Köstendil	15204611	1226343	294117	1520460	8	2	10
10	Manastır	38248798	3096236	728633	3824870	8	2	10
11	Kesiriye	26369251	1367180	1006048	2373228	5	4	9
12	Silistre	53201468	2925112	1597007	4522119	5,5	3	8,5
13	Varna	33284146	1649600	1345969	2995569	5	4	9
14	Vize	35892809	2348190	881161	3230352	6,5	2,5	9
	Toplam	45342848	35263442	10015104	10089505,3			

3- Sancağın toplam vergi yükü makul görünüp kaza nezdinde indirim kararı alınan sancaklar:
Tablo 3: Temettuat/Vergi Oranı Yüksek Olup Mülki Amirine Bırakılanlar(Kuruş)²¹

Sancak	Erkek nüfus	Vergi	Beher nefere isabet eden
1	Aydın	439325	27592225
2	Kütahya	132096	6517491,5
	Toplam		34109717,1

Tablo 4: Temettuat/Vergi Oranı Makul Görünen Sancaklar(Kuruş)

Sancak	Temettuat	Vergi	Beher Yüzde isabet eden
1	Niğde	15940514	2737554
2	İç'il	8214819	1267412
3	Bozok	8513352	1542770
4	Kayseri	7542393	1477248,5
5	Sivas	22665981	3865606,5
6	Samakov	15794542	1924329,5
	Toplam		12815020,3

4- Vergi düzenlemesi ertelenen sancaklar:

Tablo 5: Vergi Düzenlemesi Ertelenen Sancaklar(Kuruş)²²

Sancak	Erkek nüfus	Vergi	Beher nefere isabet eden
--------	-------------	-------	--------------------------

²¹ BOA. İ.Mes.Müh., 147, 30 Temmuz 1847/ 16 Ş 1263.

²² BOA. İ.Mes.Müh.,147, 30 Temmuz 1847/ 16 Ş 1263.



1	Alanya	31250	664702,2	21,1
2	Erdek	13346	940776	70,19
3	Karahisar-ı sahip	40521	1656205,5	40,34
4	Ayvalık	6804	300000	44,3
5	Yenil	-----	999656	-----
6	Selanik	152582	5550103	36,14
7	Siroz	105795	4690535,5	44,13
8	Drama	78766	4206812	53,16
9	Sofya	63439	2019024,5	31,33
10	Erzurum	73410	2078286,5	28,12
11	Tırhala	92353	334873	36,1
12	Üsküp	128571	2031730	16,22
13	Prizzen	52606	605022,5	11,5
14	-----	55464	659500	11,35
15	Kaymakamlık nevahi erbaa	26526	1083001	40,34
16	Filibe	111790	3711071	33,7
17	İslimiye	26133	903245,5	34,22
	Toplam		35548415,2	

Yalnız tablolardaki bu hesaplamalar kesinleşmiş bir tarh değildir. Dolayısıyla 1847 yılının ilk iki ayı müddetince sürdürülen çalışmalar da belirlenen vergi yükleri tahakkuk ettirilmemiştir.

2) Tarhın Kesinleştirilmesi İçin Yürütülen Çalışmalar: Tarhın kesinleştirilmesi, vergilendirme sürecinin önemli aşamalarından birisidir. Vergi borcunun ödenecek duruma gelmesini ifade eder. Diğer bir deyişle idari birimlerin ve hane reislerinin vergi borcunun tahakkuk ettirilmesi demektir. Bu amaçla Meclis-i Umumi'nin önerisi ile Tablo 6'da verilen eyaletlerin valileri ile iletişime geçilir. Bu valilerden vergi yüküne zam yapılan sancakların durumunun yerinde yeniden araştırılması, halktan bir tepki veya sızıltı gelip gelmeyeceği konusunda nabız yoklaması yapılması istenir.²³

Tablo 6: Bilgi İstenen Eyaletler İlgili Sancaklar

Eyalet	Sancak
Konya	Konya, Hamit, Niğde, Alanya
Sivas	Divriği
Niş	Niş, Samakov, Sofya, Köstendil
Vidin	Vidin, Niş
Manastır	Manastır, Kesiriye
Silistre	Silistre, Varna
Edirne	Filibe, İslimiye, Vize
Hüdavendigâr	Bilecik

²³ BOA. İ.Mes.Müh.,158, 12 Aralık 1847 / 3 M 1264.



Valilerin çalışması 10 ay (Şubat-Aralık 1847) sürer. Bu süreçte merkez ve valiler arasındaki yazışmalar ve tarhin kesinleştirilmesi adına yürütülen çalışmalar aşağıdaki tablolar da verilmiştir:

1-Toplam Vergi Yükünde İndirim Kararı Alınan Sancakların Son Durumu:

Tablo 7: Vergi yüklerinde indirim kararı alınanların sancaklar²⁴

Sancak	Aralık 1847
Ankara	Sancağın vergisinin 2380 kese indirim yapılması konusunda tahrirat yapıldığına dikkat çekilerek bu miktarın kazaca ve ahalice uygulanması yönünde yeniden emr-i âli gönderilmiş.
Keteferi	Bu dahi
Bolu	
Biga	
Viranşehir	

2- Toplam vergi yüküne zam kararı alınan sancakların durumu:

Tablo 8: Vergi yüküne zam kararı alınan sancaklar²⁵

Eyalet	Sancak	Aralık 1847
Vidin	Vidin, Tırnovi	Vidin eyaleti müşiri sancakların 1500 kese zamma mütehammil olduklarını bildirmiş. Ancak yapılan muvazene hesapları ve tahkikat sonuçları gösterilerek zam miktarının 2000 keseye çıkarılması gerektiği yönünde müşire yeniden tahriratta bulunulmuştur.
Silistre	Silistre, Varna	Silistre eyalet müşiri, 2 sancakta 1500 kese zam yapılabileceğini bildirmiş. Ama bu miktarın tahammüllerinden düşük olduğuna işaret ederek zam miktarının 3000 veyahut en azından 2500 keseye çıkarılması konusunda müşire yeniden tahrirat yapılmıştır.
Manastır	Manastır, Kesiriye	Rumeli mutasarrıfı ile yapılan ilk yazışmada iki sancak için 4000 kese zam yapılması gerektiği bildirilmiş. Bu miktarın daha vergi muafiyeti olan evlad-ı fatihan taifesini de kapsayacak şekilde kazalar nezdinde üzere dağıtımı istenmiştir. Ancak bu miktarın yüksek olduğu ve dağıtımın adil olmayacağı

²⁴ BOA. İ.Mes.Müh.,158, 12 Aralık 1847 / 3 M 1264.

²⁵ BOA. I.Mes.Müh.,158, 12 Aralık 1847 / 3 M 1264.



JHS

27

History
Studies

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Šerbo
Rastoder
March
2016

		konusunda erbab-ı vukuftan gelen arıza üzerinde merkezde yeniden bir değerlendirme yapılmıştır. Ve bu durum sarih görülmesi de, bu miktardan bir miktar indirim yapılarak hiç kimseyi istisna etmeyerek ve halktan bir şikâyet gelememek üzere kazalar nezdinde dağıtımını yönünde yeniden mutasarrıfa tahrirat gönderilmiştir.
Konya	Konya, Hamid, Teke, Alanya	Konya valisinin değiştirilmiş olması nedeniyle henüz cevap gelmediği için yeni valiye yeniden tahrirat yazılmış.
Selanik	Selanik, Siroz, Drama	Selanik valisinin üç sancağın zamma tahammülleri araştırılarak cevabın en kısa sürede verileceği yönünde beyanı olmuş.
Aydın	Saruhan, Menteşe	Aydın valisinden henüz cevap gelmemiş. Bu nedenle valiye yeniden tahrirat yazılmış.
Sivas	Sivas, Divriği	Sivas valisine daha önce sancağın vergi zammına tahammülü olduğu istilam edildiğine dikkat çekilerek uygulaması yönünde tahrirat yazılmış.
Hüdâvendigâr	Bilecik, Karesi	Bu dahi

3-Vergi Yükleri Makul Kabul Edilen Sancakların Son Durumu:

Tablo 9: Vergi yüklerinde kazaca değişiklik yapılması kararı verilen sancaklar²⁶

Sancak	Aralık 1847
Kütahya, Aydın	Kazaca tadil yapılması yönünde alınan karar sancaklara ulaştırılmış.
Kastamonu, Sinop, Amasya, İzmir, Niğde, Bozok, İçel Bozok Kayseri Erdek Karahisar-ı sahip, Kaza-i Erbaa	Kazaca tadil yapılması yönünde Meclis-i Vâlâ mazbatası düzenlenmiş.

²⁶ BOA. İ.Mes.Müh.,158, 12 Aralık 1847 / 3 M 1264.

4-Vergi Yüğü İyileştirme Çalışmaları Tamamlanan Sancaklar:

Tablo 10: Vergi yüklerinde değışiklik yapılan kazalar²⁷

Sancak	Aralık 1847
İzmit, Gelibolu, Aydın, Edine	Vergi tadil ve tesviye çalışmaları tamamlanmış

Dolayısıyla tarih Aralık 1847'yi gösterdiğinde:

- Vergi yükü kesinleşen sancaklar sadece İzmit, Gelibolu sancakları ile Aydın ve Edirne eyaletlerinin merkez kazalardır.
- Vergi yüklerinde zam ya da indirim kararı alınan diğer sancaklarda çalışmalar devam etmektedir.²⁸
- Tablo 9' da görüleceği gibi, sancak genelinde vergi yükü makul görünüp kaza vergi yüklerinde değışiklik yapılması istenen sancakların sayısında artış olmuştur. Bunun sebebi ise, sayım defterleri merkeze yeni ulaşan kazaların iyileştirme sürecine dâhil edilmesidir.



JHS
29

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Vergi İyileştirme Çalışmalarında 1848 yılı

1848 yılı vergi iyileştirme çalışmalarını da iki aşamada değerlendirmek mümkündür:

1) *Tahakkuk Çalışmalarına Devam:* 1848 yılının ilk altı ayında gerçekleştirilen bu çalışmalar bir anlamda 1847 yılında idari birimlerin vergi yüklerinin kesinleştirilmesine yönelik başlanan çalışmaların devamıdır. Bu nedenle vergi yüküne zam kararı alınan sancaklarda çalışmalar yoğunlaşmıştır. Çalışmalarda kilit rolü yine eyalet valileri üstlenmiştir. Zira valiler idari birimlerin yeni vergi tarhının uygulanabilirliği konusunda bölge ileri gelenleri ile müzakerelerini sürdürmüşlerdir. Sürece hâkim olan atmosfer ise, kesin katı bir tutumdan ziyade bir çeşit pazarlıktır. Merkez, hazine gelirlerinin azalmaması eğiliminde olmakla birlikte, tahakkuk ettirecek vergi yükünü, halkın kabul etmesini istemektedir. Bakaya oranını da azaltacak olan bu durum, halkın gerçek ödeme gücünü yansıtmaya şartına bağlanmıştır. Bu nedenle valilerden bu konuda azami dikkat etmeleri istenmiştir. Mesela Silistre eyaleti için belirlenen ilk zam miktarından 5 Ocak 1848'de vazgeçilir. Bunun gerekçesi, Silistre halkın hal ve tahammülünün sadece 2500 keselik zam miktarını karşılamaya yeterli olduğunun valinin

²⁷ BOA. İ.Mes.Müh.,158, 12 Aralık 1847 / 3 M 1264.

²⁸ Mesela Edirne valisinin Filibe, Vize ve İslimiye sancaklarının toplam vergi yüküne yapılması planlanan 2630 keselik zam miktarının, sancaklara dağıtımında 370 keselik cüz'ü bir miktarının indirim yapılmasını teklif ettiğini biliyoruz. Benzer bir teklif Niş Müşirinden gelmiştir. Müşir bölgede yaptığı incelemeler sonrasında Sofya, Somokov ve Köstendil sancaklarının ancak 1000 keselik bir zamma tahammülü olduğunu Leskofça, Şehirköy, Berkofça, Ürgüp kazalarına da 150 kese olmak üzere eyalet genelinde toplamda 1150 keselik bir zam miktarının karşılanabileceğini bildirir. BOA. C.ML. 27988, 7 Ocak 1848/29 M 1264 ve BOA. C.ML. 27995, 6 Mart 1848/ 29 RA 1264. Valinin bu konuda hiçbir şekilde eleştiri vukua gelmeyeceğini de iletmesi üzerine talebi kabul edilmiştir. Bunun üzerine Niş halkının teşekkür mahzarları Nisan 1848 de merkeze iletilmiştir. BOA. A.MKT MHM 4/4, 12 Mart 1848/ 6 R 1264.

incelemeleri ve ileri gelenlerle yaptığı müzakereler sonucunda anlaşılmasıdır.²⁹ Yine Edirne eyaletinin vergi yüküne zam kararı alınan sancakları Filibe, Vize ve İslimiye için planlanan zam bu süreçte affedilmiştir.³⁰ Benzer kararlar, Hüdavendigar, Aydın gibi Anadolu eyaletleri içinde alınır. Bu şekilde bir yandan ilk belirlenen zam miktarlarında indirim gidilirken diğer yandan da sancak toplamında vergi yükü makul görünüp kazalar nezdinde indirim kararı alınan kazaların vergi yükü dağılımı yeniden yapılmıştır.

2) *İyileştirme Çalışmalarında Yeni Bir Aşama*: Tarih Haziran 1848'i gösterdiğinde Tanzimat yönetimi vergi iyileştirmelerinde yeni bir aşamayı başlatır. Bu aşamaya, Rumeli'deki vergi yüklerine zam yapılan Edirne, Vidin, Silistre, Selanik eyaletlerinin valilerine ve Rumeli mutasarrıflığına gönderilen bir yazı ile geçilir. Bu yazıda; vergi tadil ve tesviye programına son verilmesinin söz konusu olmadığı ama vergi yüküne zam kararı alınan sancakların halkının bir kısmının rahatsız olduğuna dikkat çekilerek;

- Vergi yükü tarh ve tahakkuk ettirilen yerlerde uygulamanın sürdürülmesi,
- Tahakkuk ettirilmediyse uygulamanın bir müddet tehir edilebileceği,
- Eyalette hangi usulün uygulanacağına halk memnuniyetinin esas alınarak karar verilmesi gerektiği bildirilmiştir.³¹

Bu durumda yaklaşık üç yıldır sürdürülen iyileştirme çalışmaları hakkında ne söylenebilir? Hedeflendiği gibi haneler ve idari birimler arasında daha adil bir dağıtım sağlanabilmiş midir? 1845 sayımının tarihi misyonu ve kaynak niteliğine dair ipuçları bulacağımız bu soruların cevabı, üçüncü bölümde ele alınacaktır.

III. Üç Yıllık Vergi İyileştirme Programının Bilançosu

1845'te sayım takvimin başlamasından Haziran 1848'de alınan yukarıdaki karara değin, Tanzimat yönetiminin uyguladığı iyileştirme programı iki önemli hususa dair bir bilanço değerlendirmesi yapmamıza olanak vermektedir. Bu hususların ilki, üç yıllık süreçte izlenen yöntem ve strateji ikincisi, 1845 sayımının vergilendirme düzenine olan etkisidir. Uygulama sonuçlarından çıkardığımız bu iki hususa dair şu çıkarımlar yapılabilir:

İzlenen yöntem: öncelikle Tanzimat yönetiminin vergi iyileştirme programında ısrarcı olduğu ortadadır. Zira sayım sonuçları zamanında tamamlanamamış olsa bile iyileştirmelere pilot-aşamalı/tedrici de olsa başlanılmıştır. Ve de, üç yıllık süreçte hedeflenen üç temel ilkeye sıkı sıkıya riayet edilmiştir. Ancak bu ilkeleri gerçekleştirmek için izlenen strateji ve kullanılan esaslar değiştirilmiştir. Mesela;

a. İdari birimlerin vergi yükü kıyaslamasında kullanılan ölçütler, 1846 pilot projede dört ölçüt (temettuat, hane, aşar ve nüfus) iken, 1847 iyileştirmelerinde ölçüt sayısı ikiye (temettuat ve nüfus) indirilmiştir.

b. Yine idari birimlerin vergi yüküne zam/indirim kararı verilirken gözetilen oran da değişiklik yapılmıştır. Şöyle ki; 1846 pilot uygulamasında yüzde 16,5 vergi oranı esas alınırken, tablolardan da anlaşılacağı üzere 1847'de bu, yüzde 20'ye çıkarılmıştır.

c. Tarh çalışmalarının değişmeyen en önemli özelliği ise, hem 1846 pilot proje hem 1847 iyileştirme çalışmalarında planlanan indirim miktarı ile zam miktarının eşit tutulmasıdır. Bu da hazinenin zarar görmemesi adına özen gösterildiğine işaret etmektedir.

²⁹ BOA, İ.Mes.Müh., 162, 5 Ocak 1848/ 27 M 1264.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ.DH),167/8856, 12 Mart 1848/ 6 R 1264.

³¹ BOA, AMKT,136/27, 27 Haziran 1848/ 24 7 1264.



JHS
30

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

d. Öte yandan iyileştirme çalışmalarının en uzun süren aşaması, vergi yükün kesinleştirilmesine yönelik sürdürülen tahakkuk çalışmaları olmuştur. Zira 1847 yılının on ayı boyunca yürütülen çalışmalara 1848 yılının ilk altı ayında da devam edilmiştir. Bu sürecin bu kadar uzun ve dikkatli yürütülmesinin de yeni vergi yükünün halkın ödeme gücünü yansıtmaması bunu da halkın kabul etmesi beklentisinin olduğu anlaşılır. Zira bu aynı zamanda bakaya oranın azaltılması anlamına da gelecektir. Dolayısıyla devlet, ödeme gücüne göre vergilendirmeyi üç temel ilke doğrultusunda gerçekleştirmek adına üç yıl süresince bir arayış içinde olmuştur. Bu yönde dikkate değer bir çaba sergilemiştir.

1845 sayımının vergilendirme düzenine etkisi: 1845 sayımı, Ankara, Aydın, Bolu Cezayir-i bahri sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Üsküp, Vidin eyaletlerin de uygulanmıştır.³² Bu eyaletler içinde Tablo 6'da görülen sancakların bazılarının defteri 1847'nin ortalarına dek merkeze ulaşmamıştır. İkinci bölümde de ayrıntılı incelendiği üzere, vergi iyileştirmeleri iki sancak genelinde başlatılıp, tedrici genişletilmiştir. Ancak iyileştirme dâhilinde ki her eyaletin tüm sancak ve kazalarında defterleri zamanında ulaşırsa dahi uygulama aynı anda başlatılmamıştır. Genellikle merkez de başlatılıp, sonra yaygınlaştırılmıştır. Bu nedenle 1847 yılının sonuna gelindiğinde tarh ve tahakkuk işlemleri tamamlanan sancak sayısı ancak 4'e ulaşmıştır. Diğer sancaklar da özellikle vergi yüküne zam yapılanlarda Haziran 1848'e değin çalışmalar sürdürülmüştür. Aynı şekilde vergi yükü sancak bünyesinde makul görülen ama kazalar nezdinde vergi dağılımı yeniden dağıtılan yerleşim yerlerin de çalışmaların seyri kendi dinamiği (özel koşulları içinde) yürütülmüştür. Dolayısıyla elimizdeki bu veriler dikkate alındığında Haziran 1848 de uygulama içindeki idari birimlerin kaçta kaçının vergi iyileştirmelerinin tamamlandığı hakkında net bir şey söylenemez. Ama öte yandan iyileştirmeleri tamamlananlar için açık bir şekilde şunlar söylenebilir:

a. Vergi yükünün paylaşımında ödeme gücünün göstergesi olarak “gelir” esas alınsa da bu gerçek bir gelir vergisinin tesisi demek değildir. Kişi gelirinden bağımsız tüzel bir kişilik haline dönüşmemiştir.³³

b. Tevziat usulünde de bir değişikliğe gidilmemiştir. Kolektif dağıtıma devam edilmiştir. Komşuca paylaşım sürdürülmüştür. Yani bölge ileri gelenlerin dağıtımdaki rolü aynen devam etmiştir.

c. Tahsilatın bütün yıla yayılmış olması 1840'a oranla mükellef adına memnuniyet yaratmıştır.

d. Devletin vergi gelirlerin de bir azalma olmamıştır ama beklediği gelir artışını da sağlanamamıştır.

e. Ancak iyileştirme dâhilindeki idari birimlerin ve bu idari birimlerde yaşayanların vergi yükleri değiştirilmiştir. Yeni vergi yüklerine dair ellerine senetler verilmiştir.

Dolayısıyla üç yıl süren iyileştirmelerin etkisi sınırlı olmuştur. Haziran 1848'de alınan karar sonrasında da eski usulün devamına göz yumulmuş, iyileştirme programından vazgeçilmiştir. Peki, ama devlet neden böyle davranmış olabilir? Üç yıl boyunca büyük gayret gösterdiği programdan birden bire vazgeçmiştir?

Bazı kaynaklar devletin bu şekilde davranmasının arkasında vergilendirme de bölgeler arası geniş çaplı bir ayarlama yapmanın ve özellikle vergi yükü nisbi olarak daha düşük olan

³² Öztürk, a.g.m., s.292.

³³ Nadir Özbek, “ Osmanlı İmparatorluğunda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması” *Tarih Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.10, 2009, s.43-80.



JHS
31

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

Rumeli bölgesinin vergilerini artırmanın yaratacağı problemlere işaret ederler.³⁴ Konjonktür itibarıyla bu risk elbette ki göz ardı edilmezdi. Ancak kanaatimizce bu riskin yanı sıra birbirini etkileyen iki faktör daha bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Bunların birincisi, Temmuz 1848’de 1845 sayım sonuçlarının yanlışlıklar içerdiğinin bizzat devlet tarafından itiraf edilmesidir. Zira Meclis-i Vâlâ’da Temmuz 1848’de alınan bu karara göre;

“verginin hakkaniyetle tevzii ve taksimi için emlâk ve temettünün layıkıyla bilinmesi gerekir. Bu konuda çok mülâhaza oldu. Ama her şahsın temettü ve ticaretinin meydana çıkarılmayacağı anlaşıldığından vergi tevziinin mahallinde halkı birbirine davacı tutarak hane ve aşar miktarı üzerinden yapılması temettuat miktarına son çare olarak başvurulması” istenmiştir.³⁵

İkincisi, altyapısal yetersizlikleridir. Nitekim hem 1845 sayım takviminin planlandığı şekilde tamamlanamaması hem iyileştirme programının aşamalı sürdürülmesinin nedeni, devletin bürokratik açıdan yeterli kurum ve kalifiye elamana sahip olmamasıdır. Zira devlet, ihtiyaç duyduğu bu kurumsal yapıyı ancak on yıl sonrasında tesis edebilecektir. Adına “tahrir dayalı vergilendirme” denilen bu uygulama ilk defa Yanya ve Hüdâvendigâr sayımları ile başlayacaktır.³⁶ Sonrasında yaygınlaştırılacaktır fakat ülkenin tümünde değil, sadece tahririn yapıldığı yerlerde uygulanacaktır. Yoksa tahririn yapılmadığı yerlerde “topluluğa dağıtım yani kolektif/götürü dağıtım” varlığını 1910’a kadar sürdürecektir. Bu nedenle Osmanlı vergilendirme sisteminde devlet-birey arasında yüz yüze ilişkinin kurulması kolay olmamıştır. Uzun bir deneyim gerektirmiştir. Hatta bu, Cumhuriyet devri için bile geçerli olmuştur. Serbest meslek, ticari kazanç ve ücretlerde “götürü vergilendirme” mükellefinin vergilendirilen faaliyetinin izlenmesi ve gerçek kazançlarının tespiti konusunda sorunlar çıktığı için, 1998 yılına kadar sürdürülmüştür.³⁷ Bu nedenle 1845-1848 sürecinde sergilenen performans, sınırlı sonuçlar ortaya çıkarsa dahi elde edilen deneyim açısından yok sayılmamalıdır.

Sonuç

Vergi kayıtları, Osmanlı Devletini rasyonel ölçütlerle “anlamak ve anlatmak” için kullanılan en önemli kaynak grubudur.³⁸ Halil İnalıcık bu kaynak grubunun varlığını, “Osmanlı da istatistik metodu kullanıldı mı” sorusu üzerinden inceler. Devletin sayısallaşmasını bu

³⁴ Güran, *a.g.m.*, s.66.

³⁵ BOA, İ. Mes.Müh., 176, 29 Temmuz 1848/ 27 Ş 1264.

³⁶ İlhan Tekeli- Selim İlkin, “28 Aralık 1860 Tarihli Tahrir-i Nüfus ve Emlâka Dair Talimnamenin Osmanlı Modernite Projesi Açısından Okunması Üzerine” *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, Bilgi Yay., İstanbul 2010, s.27-63.

³⁷ Türk vergi sistemindeki götürü vergilendirme için, 193 sayılı Gelirler Vergi Kanunu Madde 46 ve 47 mülga hükümleri için bkz. erişim: <http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat>; 213 Sayılı Vergi Usul Kanununun Madde 40 ve 41 mülga hükümleri için bkz. erişim: <http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat>

³⁸ Yalnız tutulan bu kayıtlar istatistik bilgi üretmek amacıyla derlenmemiştir. Bu verilerin istatistik bilgilere dönüştürülmesi için ayrı bir çaba sarf edilmesi gerekir. Bu konuda bkz. Ömer L. Barkan, “Tahrir Defterlerinin İstatistiki Verileri Hakkında Bir Araştırma” 4. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK. Yay, Ankara 1948, s.290-94. Gabor Aguston ise, vergi kayıtlarının gerek imparatorluğun veri toplama ve işleme olanaklarının değerlendirilmesinde ve gerekse erken modern Osmanlı Devletinin sahip olduğu özellikler ve tebaasıyla kurduğu ilişkilerin enformasyon tabanlı gözetim bağlamında ayrıntılı incelenmesini önerir. Bkz. Gabor Aguston, “Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı- Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük Stratejisi,” *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Ed., V. Aksan, D. Goffman, Timaş yay, İstanbul 2011, s. 113.



JHS
32

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Šerbo
Rastoder
March
2016

zengin istatistik dizileri üzerinden temellendirir.³⁹ Zafer Toprak'ta Osmanlı Devleti'nin pre-kapitalist devletlere nazaran "nümerik" olmasını vergi kayıtlarına bağlar. Bunun bir sosyal bilim olan "tarihin sayısallaşmasına" hizmet ettiğine vurgu yapar.⁴⁰

Bir sayım ve bir vergi kayıt defteri olan temettuatlar da, 19. yüzyılın ilk yarısı için sayısal veriler üretmeye yarayan bir kaynak grubudur. Tahminen 1.1 milyon hane bu defterlere kaydedilmiştir.⁴¹ Üstelik bilgi ve kapsam açısından 18.yüzyıl öncesi vergi kayıtlarından daha zengindir.⁴² Bu nedenle Başbakanlık Osmanlı Arşivinde toplam 17 bin kusur defterde yer alan ve büyük çoğunluğu 1845 sayım sonuçlarını içeren bu kayıtlar; Osmanlı sosyoekonomik araştırmaları için " zengin bir veri tabanı" oluşturur. Nitekim bu sayede de devletin "insan kaynakları, servet/gelir birikimi ve dağılımı" sayısal olarak ifade edilebilmektedir.

Ancak görüldüğü gibi, temettuatların bugünün araştırmacılarına sunduğu bu potansiyel, dönemin yetkilileri için aynı anlamı yaratmamıştır. Zira Temmuz 1848'de Meclis-i Vâlâ'da alınan karar gereğince, her şahsın temettü ve ticaretinin layıkıyla tespit edilemediği gerekçesi ile temettuatların artık vergi dağıtımlarında nazar-ı dikkate alınmamaya başladığını biliyoruz. Dolayısıyla temettuatların kendi dönemi içinde fonksiyonel kullanımı sınırlı olmuştur.

İşte bu gerçeklikten hareketle, bu yazı şu iki öneride bulunmaktadır:

Bir, 1845 temettuatları ile yapılacak bir çalışmada saha araştırmalarına önem verilmelidir. Aksi takdirde defterlerdeki rakamların mutlak ve güvenilirlikleri yüksek veriler olmadığını hatırdan çıkarmamak gerekir.⁴³

İki, aynı dönem içinde Tanzimat'ın cari olduğu bölgelerin kalkınma maliyetini raporlamakla görevli İmar Meclisi Raporlarına (ki, temettuat verilerini tamamlayacak nitelikte aynı sorgulamayı meclis üyeleri de kaydetmiştir) mümkün mertebe ulaşarak temettuat verileriyle birlikte okunmalı/anlamlandırılmalıdır.⁴⁴



JHS
33

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

³⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı' da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?" *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed.,H. İnalçık ve Ş. Pamuk, DİE yay., Ankara 2000, s. 1-15.

⁴⁰ Zafer Toprak, "Tarihsel Nüfus Bilim Açısından İstanbul'un Nüfusu ve Toplumsal Topografyası" *Dünü ve Bugünü ile Toplum ve Ekonomi*, S.3, Nisan, 1992, s.109-120.

⁴¹ Güran, *a.g.m.*, 79.

⁴² Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.395.

⁴³ Güran, *a.g.m.*, s.79.

⁴⁴ İmar Meclisi Raporları ile 1845 temettuatlar arasındaki birbirini tamamlama özelliği için bkz. Ayla Efe, "İmar Meclisi Raporlarının Kaynak Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme: Tekfurdağı Örneği" *Belleten*, S. 273, 2011,s.471-502.

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri

BOA, İrade Mesail-i Mühimme (İ.Mes.Müh.), nr. 58, 78, 102,106, 147, 158, 162, 176.

BOA, Cevdet Maliye (C.ML), nr.15264,27995, 279888.

BOA, Babıali Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemi (BEO AMKT)nr. 136/27, 27/35

BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH) nr. 167/8856.

BOA. AMKT MHM 4/4

II. Yayınlanmış Eserler

ADIYEKE, Nuri, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri” *OTAM*, S.11, 2000, s.769-825.

AGUSTON, Gabor, “Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı-Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük Stratejisi” Ed, V. Aksan, D. Goffman *Erken Modern Osmanlılara, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş yay., İstanbul 2011, s. 105-143.

BARKAN, Ö.L “Tahrir Defterlerinin İstatistiki Verileri Hakkında Bir Araştırma” *4. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1948, s.290-94.

ÇORUH, Haydar, “Temettuat Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları” *Yeni Türkiye*, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, S.45, Mayıs-Haziran 2002, s.650-670.

EFE, Ayla, “Tensikat-ı mülkiyye: İzmit ve Gelibolu Uygulaması” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.21, Güz 2009, s.121-134.

-----, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bil. Ens. Yayınlanmamış Dok. Tezi), Eskişehir 2002.

-----, “İmar Meclisi Raporlarının Kaynak Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme: Tekfurdağı Örneği” *Bellekten*, S.273, 2011,s.471-502.

GÜRAN, Tefik, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri,” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ed., H İnalçık ve Ş. Pamuk, DİE Yay., Ankara 2000.

-----, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları 1841-1861*, TTK. Yay., Ankara, 1989.

-----, “Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918” *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, Yay. Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, C.1, İstanbul 2006, s. 65-95.

IŞIK, Şevket, “Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği” *Ege Coğrafya Dergisi*, S.10, 1999, s.239-280.

İNALCIK, Halil,“ Osmanlı’ da İstatistik Metodu Kullanıldı mı? ” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ed, H. İnalçık ve Ş. Pamuk, DİE Yay., Ankara 2000.

KAYA, Alp Yücel- Yücel Terzibaşoğlu “Tahrirden Kadastroya:1874 İstanbul Emlâk Tahriri ve Vergisi, Kadastro Tabir Olunur Tahrir-i Emlâk” , *Tarih Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 9, Güz, 2009, s.9-58.



JHS
34

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri” *Bellekten*, C.59, S.225, 1995, s. 395-416.
- ÖZBEK, Nadir, “ Osmanlı İmparatorluğunda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması” *Tarih Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.10, 2009, s.43-80.
- ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları” *TALİD*, C.1, S.2, 2003, s.287-304.
- ,“Temettuat Tahririleri” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı, İstanbul 2000, s.537-591.
- SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Ankara, 1999.
- SUDİ, Süleyman, *Defter-i Muktesid, Dersaadet*, 1889-1890, Yay. Haz. Mehmet Ali Ünal, Isparta, 1996, s. 57-61.
- ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yay., İstanbul 1990.
- TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, “28 Aralık 1860 Tarihli Tahrir-i Nüfus ve Emlâka Dair Talimnamenin Osmanlı Modernite Projesi Açısından Okunması Üzerine” *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken* Bilgi Yay., İstanbul 2010, s.27-63.
- TOPRAK, Zafer, “Tarihsel Nüfus Bilim Açısından İstanbul’un Nüfusu ve Toplumsal Topografyası” *Dünü ve Bugünü ile Toplum ve Ekonomi*, S.3, 1992, s.109-120.
- TOZDUMAN, Arzu, *Aydın Güzelhisarın Sosyal ve İktisadi Durumu 1844*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müessesleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.



JHS
35

**History
Studies**

Volume 8
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
Şerbo
Rastoder
March
2016